

УДК 75.03(477.75):7.04-034.42(=512.162)

Григоренко Дарія Сергіївна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1959-466X>

e-mail: dshryhorenko.fomd22@kubg.edu.ua

Hryhorenko Daria

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1959-466X>

e-mail: dshryhorenko.fomd22@kubg.edu.ua

**КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ТЕМАТИКА
В ТВОРЧОСТІ ІВАНА АЙВАЗОВСЬКОГО**

**CRIMEAN TATAR THEMES IN THE WORK
OF IVAN AIVAZOVSKY**

Анотація. У статті комплексно досліджується кримськотатарська тематика в образотворчій спадщині видатного художника Івана Айвазовського. Розглядається широка палітра творів митця, де відображено історію, культуру, побут та архітектуру корінного народу Криму. Запропоновано аналіз як жанрових сцен, так і пейзажних полотен, де невід'ємною частиною композиції виступають кримськотатарські поселення, побут та історичні пам'ятки, зокрема види Феодосії. У роботі акцентується увага на тому, що Айвазовський,

народившись і проживши більшу частину життя у Феодосії, глибоко відчував і, з етнографічною точністю, передавав місцевий колорит. Дослідження підтверджує, що інтерес митця до кримськотатарської теми був не випадковим, а природним відображенням його власного життя та глибокого зв'язку з Кримом. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації та цілісному аналізі творів митця крізь призму відображення багатогранного життя кримськотатарського народу, що дозволяє розширити традиційне сприйняття життєвого й творчого шляху Айвазовського.

Ключові слова: образотворче мистецтво, живопис, пейзаж, Іван Айвазовський, Крим, побутовий жанр, кримськотатарська культура, мистецька спадщина.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the Crimean Tatar theme in the artistic heritage of the outstanding painter Ivan Aivazovsky. While traditionally celebrated worldwide primarily as an unsurpassed master of marine art, Aivazovsky also made a significant contribution to the visual documentation of the history, culture, architecture, and everyday life of the indigenous people of Crimea. The research explores a wide range of the artist's works, shifting the art historical focus to include his detailed genre scenes, architectural depictions, and landscapes enriched with the vibrant presence of Crimean Tatars.

The author systematically examines paintings that feature traditional Crimean Tatar coffee houses, festive gatherings, oxcarts in the steppe, and daily activities on the shores of the Black Sea. Furthermore, the study pays special attention to Aivazovsky's accurate and empathetic depictions of significant historical and cultural locations, such as the views of Feodosiia, local mosques, and traditional coastal

villages nestled in the mountains. The article emphasizes that Aivazovsky, having been born and having spent the majority of his life in the multicultural environment of this region, possessed a profound, intuitive understanding of the local way of life. This organic connection to this place allowed him to capture the authentic spirit of the Crimean Tatar people with a level of ethnographic precision that went far beyond the Orientalism popular in 19th-century European art.

The methodological basis of the research includes formal-stylistic and contextual analysis, which helps to trace the evolution of the Crimean Tatar motif throughout different periods of the artist's career. From early sketches to mature canvases, Aivazovsky consistently demonstrated a deep respect for the architectural heritage and the harmonious coexistence of the indigenous people with the natural environment of the peninsula. The scientific novelty of this paper lies in the systematization and holistic evaluation of Aivazovsky's artworks through the lens of the multifaceted life of the Crimean Tatar nation. The research expands the traditional perception of Aivazovsky, highlighting his crucial role not only as a Romantic marine painter but also as a dedicated chronicler of the cultural and historical landscape of Crimea.

Keywords: visual arts, painting, landscape, genre painting, Ivan Aivazovsky, Crimea, Crimean Tatar culture, artistic heritage.

Вступ. Сьогодні, коли питання збереження національної ідентичності та культурної спадщини Криму постають з новою силою, звернення до творчості Івана Айвазовського набуває особливого значення. Ми звикли бачити в ньому геніального мариніста, проте його спадщина приховує набагато глибший пласт – детальне та щире зображення

життя кримськотатарського народу. Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю деколонізації нашого погляду на мистецтво та повернення постаті художника в питомий український і кримський контексти. Картини майстра стають для нас візуальним містком у минуле, дозволяючи побачити півострів не просто як мальовничий курорт, а як простір із багатотисячлітніми традиціями, унікальною архітектурою та особливим побутовим укладом корінного народу.

Постановка проблеми. Творча спадщина видатного живописця Івана Костянтиновича Айвазовського є фундаментальною складовою світового та вітчизняного мистецтва. У масовій свідомості та традиційному мистецтвознавстві його ім'я нерозривно пов'язане з мариністикою – зображенням морської стихії та батальних сцен. Проте такий ракурс залишає поза увагою значний пласт його робіт, присвячених рідному Криму, а саме – життю, побуту та архітектурі кримськотатарського народу. Народившись і провівши більшу частину життя у Феодосії, Айвазовський формувався як митець у мультикультурному середовищі, де кримськотатарська культура була органічною частиною повсякденності. Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю подолати стереотипне сприйняття художника виключно як мариніста та поширити культуру кримськотатарського народу. Відсутність комплексного погляду на цю тематику допоможе розширити знання про його глибокий зв'язок з простором Кримського півострова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать І. Айвазовського традиційно перебуває в центрі уваги мистецтвознавчої науки. Класичні розвідки М. Барсамова, Ш. Хачатряна та Н. Григоровича заклали фундамент для

розуміння біографії майстра та еволюції його живописного стилю. Проте на сучасному етапі акценти досліджень зміщуються у бік вивчення соціокультурного контексту та діалогу культур.

Важливе значення для розуміння середовища, у якому творив митець, має дослідження Г. Бекирової та співавторів, що розкриває складні сторінки історії Криму та кримськотатарського народу [3]. Питання формування культурного ландшафту півострова та його український контекст ґрунтовно проаналізовано у статі Т. Младенової [4]. Архітектурний та побутовий пласт, який Айвазовський фіксував на своїх полотнах, знаходить наукове підтвердження у розвідках Е. Сейтасанова щодо планувальної організації традиційного кримськотатарського житла [7].

Окрему увагу в сучасній науковій думці приділено спадкоємності художніх традицій [3]. У матеріалах Першої Міжнародної наукової конференції «Крим в історії України» висвітлюються питання кримської історії в українському контексті з часів античності до сьогодення, і, зокрема, культури кримських татар [5]. Еволюцію пейзажного жанру та вплив «світлового коду» Айвазовського на наступні покоління досліджують Н. Бондарчук, аналізуючи кримську школу ХХ століття [1], та М. Примоченко, фокусуючись на тенденціях живопису ХХІ століття [6]. Крім того, компаративні студії М. Шевцова дозволяють глибше зрозуміти духовний світ ашиків, образи яких зустрічаються у творчості художника [9].

Попри значну кількість публікацій, роль І. Айвазовського як літописця саме кримськотатарської культури залишається недостатньо висвітленою. У

більшості наявних розвідок етнографічні сюжети (зображення кав'ярень, гарб чи вуличних сцен) розглядаються як другорядний план, що зумовлює необхідність переосмислення цих мотивів як самостійного об'єкта наукового інтересу в контексті збереження культурної пам'яті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на високе зацікавлення до творчості визначного художника та наявність великої кількості публікацій, його художній доробок у контексті цілеспрямованого відображення історії, культури, архітектури та побуту кримськотатарського народу залишається фрагментарно вивченим і не систематизованим. Досі бракує комплексного аналізу, який би об'єднав жанрові, пейзажні та архітектурні твори митця під кутом зору кримськотатарської тематики.

Мета статті. Головною метою цієї статті є вивчення, систематизація та комплексний аналіз художньої спадщини І. Айвазовського, в якій відображено кримськотатарську тематику. Завдання дослідження полягають у розкритті ролі кримськотатарських мотивів у творчості митця, аналізі специфіки зображення побуту, архітектури (зокрема, Феодосії) і корінного населення Криму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження кримськотатарської тематики у творчості Івана Айвазовського вимагає насамперед розуміння середовища, в якому формувався митець. Кримський півострів історично являє собою складний культурний ландшафт, де впродовж століть відбувався діалог різних етносів та традицій. Художник народився у Феодосії

(Кафі) – місті, яке було одним із центрів перетину торговельних та культурних шляхів. Саме цей широкий простір визначив його творчий метод: для Айвазовського Крим не був віддаленою екзотичною провінцією, він був рідним домом.

Історія кримськотатарського народу є невід’ємною частиною загальної історії Криму, визначаючи його архітектурне та соціальне становище у ХІХ столітті. На відміну від багатьох художників-романтиків, які приїздили на півострів за короточасними враженнями, Айвазовський, як видатна особистість в історії вітчизняного мистецтва, мав змогу спостерігати побут корінного народу зсередини.

У жанрових сценах митець зображає кримських татар не як відсторонений спостерігач, а як людина, що розуміє ритм їхнього життя. Його постаті гармонійно вписані в гірські масиви та морські узбережжя, підкреслюючи історичну вкоріненість етносу в цю землю.

Особливе місце в кримській спадщині І. Айвазовського посідають полотна, де фокус уваги зміщується з морської стихії на повсякденне життя корінного народу. У такому творі, як «Кав’ярня в Криму» (Рис. 1), митець виступає уважним етнографом. Він детально фіксує не лише традиційний одяг, а й специфіку взаємодії людей із навколишнім середовищем.

Рис.1. І. Айвазовський «Кав'ярня в Криму», 1850. <https://museum.myart.org.ua/marina/aivazovskyi-i-k-kav-iarnia-v-krymu/>

Аналізуючи зображення прибережного поселення на картині «Кав'ярня в Криму», можна простежити точну передачу традиційної архітектурно-планувальної організації житла. Як зазначає у своєму дослідженні Е. Сейтасанов, кримськотатарська народна архітектура завжди формувалася в умовах складного рельєфу, де будинки зводилися терасами, органічно «вростаючи» в гірський схил [7]. Айвазовський тонко відчував цю архітектурну особливість: на його полотнах саклі (традиційні будинки) з плоскими дахами не порушують природної лінії ландшафту, а стають його логічним продовженням. Подібні місця були одними з тих просторів, де формувалася та передавалася унікальна музично-поетична традиція, яку детально розглядає у своєму дослідженні М. Шевцов [10]. Він акцентує увагу

на мистецтві ашиків – народних співців-поетів, які виступали перед публікою, супроводжуючи свій спів грою на традиційних інструментах. Зображуючи атмосферу кримської кав'ярні, Айвазовський фактично візуалізує те середовище, де століттями жила і розвивалася усна народна творчість. Художник зосереджується на деталях та загальному настрої неквапливої бесіди.

Гармонія між архітектурою, людиною та природою найкраще відчувається у вечірніх пейзажах Івана Айвазовського. На картинах «Місячна ніч у Криму. Гурзуф» (Рис. 2), «Вечір у Криму» (Рис. 3) та «Ніч у Криму. Вид на Аю-Даг» (Рис. 4) ми бачимо не просто краєвиди, а спокійне щоденне життя. Вечірні сутінки об'єднують силуети мінарету та звичайні будинки в один цілісний простір. Люди тут не просто випадкові фігури – вони органічно вписані в атмосферу буденності та тиші. Усе на полотні працює на створення єдиного настрою, де природа та побут існують у повній злагоді.

Рис. 2. І. Айвазовський, «Місячна ніч у Криму. Гурзуф», 1839.
<https://www.wikiart.org/uk/ivan-ayvazovskiy/misyachna-nich-u-krimu-gurzuf-1839>

Рис. 3. І. Айвазовський, «Вечір у Криму», 1848. <https://www.wikiart.org/uk/ivan-ayvazovskiy/vechir-u-krimu-1848>

Рис. 4. І. Айвазовський, «Ніч в Криму. Вид на Аю-Даг», 1850.

У пізніших роботах, наприклад «Феодосія. Захід сонця» (Рис. 5), Айвазовський продовжує цю лінію, майстерно поєднуючи монументальність історичних пам'яток із повсякденним ритмом життя прибережних міст. Світло

в картинах використовується художником для того, щоб підкреслити сакральний і водночас домашній, затишний вимір кримськотатарського культурного ландшафту, про який згадує Т. Младенова [4]. Місто і море в цих роботах зливаються в єдиний живий організм, де культурна спадщина корінного народу є головним смисловим центром.

*Рис. 5. І. Айвазовський, «Захід сонця у Феодосії», 1865.
<https://www.wikiart.org/uk/ivan-ayvazovskiy/zakhid-sontsya-u-feodosiyi-1865>*

У творчості Івана Айвазовського кримські та степові українські краєвиди не існують окремо – вони об'єднані спільним художнім світовідчуттям. Митець сприймав степ як «сухопутне море», застосовуючи до нього ті ж принципи побудови простору, що і в маринах [4]. Яскравим підтвердженням цього є полотно «Гарба в полі» (Рис. 6).

Рис. 6. І. Айвазовський «Гарба в полі»), 1848. <https://lnk.ua/SF7S251N0>

У цій роботі Айвазовський використовує специфічне світло-просторове планування. Низька лінія горизонту дозволяє небу домінувати над землею, займаючи дві третини композиції. Такий прийом створює відчуття безмежності, характерне як для морського обрію, так і для безкрайнього степу довкола Феодосії чи півдня України. Світло тут виступає головним архітектором простору: золотисті тони ранкового сонця та м'які лесування створюють ефект повітряної перспективи, яка об'єднує всі плани картини в єдине ціле.

Центральним символом, що поєднує ці ландшафти, стає гарба – традиційний візок, який був невід'ємним елементом побуту як у Криму, так і в степовій Україні. Вона виступає не просто жанровою деталлю, а метафорою руху та життєвого шляху. Маленький силует гарби на тлі

величного неба підкреслює філософський контраст між камерним людським буттям та вічністю природи. Таким чином, через колір та світло Айвазовський формує образ цілісного культурного простору, де дорога стає сполучною ланкою між різними горизонтами.

Спадщина Івана Айвазовського для художників півдня України та Криму стала не просто набором сюжетів, а особливим «світловим кодом». Як зазначає Н. Бондарчук, саме робота зі світлом та повітряною перспективою, закладена майстром, стала фундаментом, на якому виросла ціла плеяда живописців ХХ століття [1].

Для покоління митців минулого сторіччя, зокрема представників кримської пейзажної школи, характерним було поєднання класичного романтизму з пленерними пошуками. Художники почали використовувати сміливіші технічні засоби – мастихін, широкий мазок, локальні плями кольору. Проте, попри зміну пластичної мови, вони зберегли головне досягнення Айвазовського: здатність передати «дихання» південного сонця та вібрацію морського повітря. Світло в їхніх роботах продовжує підпорядковувати собі і сюжет, і колірну гаму, створюючи цілісний образ південного ландшафту.

У ХХІ столітті цей розвиток набуває нових значень. Марія Примоченко у своєму дослідженні підкреслює, що сучасний український пейзаж відходить від суто натуралістичного копіювання природи до її філософського осмислення. Сьогоднішні майстри часто звертаються до масштабних, «морських» за духом композицій, де світло стає символом пам'яті та національної ідентичності. Традиція Айвазовського продовжує жити в тому, як митці відчують простір: через безкрайній горизонт та

непереможну силу сонячного саява, що об'єднує різні епохи в єдину історію українського мистецтва.

Висновки. Роль Івана Айвазовського як літописця кримськотатарської культури дозволяє об'єднати всі попередні спостереження у цілісний історичний та мистецький портрет. Творчість художника кримського періоду постає як унікальне візуальне свідчення життя корінного народу дев'ятнадцятого століття. Митець окрім ролі мариніста виступив уважним спостерігачем, який детально задокументував побутові та архітектурні особливості регіону. Аналіз таких полотен як «Кав'ярня в Криму» та «Місячна ніч у Криму. Гурзуф» підтверджує його здатність відтворювати традиційну житлову забудову та господарський уклад, що гармоніювали з природним рельєфом півострова.

Соціальний вимір культури отримав своє втілення через зображення місць громадського життя. У поєднанні з дослідженнями музичної та поетичної традиції ашиків, ці образи дозволяють нам побачити в роботах Айвазовського не просто пейзажі, а простір збереження духовної спадщини. Художник майстерно передав зв'язок між людиною та ландшафтом, де кожна деталь побуту стає частиною великої історії народу.

Важливим аспектом є формування цілісного південного простору, у якому Крим та материкова Україна об'єднуються спільним світловим кодом та символікою дороги. Ця єдність, зафіксована через образи гарб та нескінченних обріїв, підкреслює глибоке коріння та взаємозв'язок регіонів. Спадщина Айвазовського стала фундаментом для наступних поколінь митців, які продовжують розвивати його принципи роботи зі

світлом, наповнюючи їх новими філософськими змістами. Таким чином, доробок майстра є невід’ємною частиною культурної пам’яті, що зберігає ідентичність кримських татар та їхню нерозривну приналежність до ширшого українського контексту.

Список використаних джерел:

1. Бондарчук Н. О. Пейзаж у живописі кримських художників ХХ ст. (традиції, стильова еволюція, тенденції розвитку): автореф. дис. канд. мистецтвознавства. Київ, 2020. 20 с.

2. Брицький Петро. Україна та Крим: зв’язок в контексті історичних подій. URL: <https://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/768/>

3. Історія Криму та кримськотатарського народу / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. К.: «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. 200 с.

4. Младенова Т. В. Діалогічні пролегомени культурного ландшафту Криму (український контекст). Культура України. 2019. Вип. 64. С. 138–147.

5. Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz. Вип. 1: Збірка статей за матеріалами Першої Міжнародної наукової конференції «Крим в історії України», присвяченої 700-літтю спорудження мечеті хана Узбека в Старому Криму / За ред. Д.С. Гордієнка та В.В. Корнієнка. К., 2015. 264 с.

6. Примоченко М. Ю. Особливості розвитку пейзажу в українському живописі ХХІ ст.: магістерська дипломна робота. Київ, 2022. 130 с.

7. Сейтасанов Е. Р. Архітектурно-планувальна організація кримськотатарського житла. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2018. Вип. 51. С. 134–139.

8. Стешенко Н. Л., Бородай А. В. Видатні особистості в історії України: курс лекцій. Краматорськ: ДДМА, 2021. 180 с.

9. Хотин Ростислав. «Цар степу». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ivan-aivazovsky-ukrayina-kartyny/32941290.html>

10. Шевцов М. Ю. Багатство художніх засобів у творчості кримськотатарських ашиків та українських кобзарів: компаративний аспект (на прикладі творів XVI–XIX ст.). Київ, 2024. 47 с.

References:

1. Bondarchuk, N. O. (2020). Peizazh u zhyvopysi krymskykh khudozhnykiv XX st. (tradytsii, stylova evoliutsiia, tendentsii rozvytku) [Landscape in the painting of Crimean artists of the 20th century (traditions, stylistic evolution, development trends)]: avtoref. dys. kand. mystetstvoznavstva. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian]

2. Brytskyi, Petro. Ukraina ta Krym: zv'iazok v konteksti istorychnykh podii [Ukraine and Crimea: connection in the context of historical events]. URL: <https://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/768/>

3. Bekirova, H., Ivanets, A., Tyshchenko, Yu., Hromenko, S., & Ablaiev, B. (2020). Istoriia Krymu ta krymskotatarskoho narodu [History of Crimea and the Crimean Tatar people]. Kyiv: “Krymska rodyna”; “Maister Knyh”, 200 p. [in Ukrainian]

4. Mladenova, T. V. (2019). Dialohichni prolehomeny kulturnoho landshaftu Krymu (ukrainskyi kontekst) [Dialogical prolegomena of the cultural landscape of Crimea (Ukrainian context)]. Kultura Ukrainy, Issue 64, pp. 138–147. [in Ukrainian]

5. Nash Krym = Our Crimea = Bizim Qirimimiz. (2015). Issue 1: zbirka statei za materialamy Pershoi Mizhnarodnoi

naukovoï konferentsii “Krym v istorii Ukrainy”, prysviachenoï 700-littiu sporudzhennia mecheti khana Uzbeka v Staromu Krymu [Collection of articles based on the materials of the First International Scientific Conference “Crimea in the History of Ukraine”, dedicated to the 700th anniversary of the construction of Khan Uzbek Mosque in Old Crimea] / Eds. D. S. Hordiienko & V. V. Korniienko. Kyiv, 264 p. [in Ukrainian]

6. Prymochenko, M. Yu. (2022). Osoblyvosti rozvytku peizazhu v ukrainskomu zhyvopysi XXI st. [Features of landscape development in Ukrainian painting of the 21st century]: mahisterska dyplomna robota. Kyiv, 130 p. [in Ukrainian]

7. Seitسانov, E. R. (2018). Arkhitekturno-planovalna orhanizatsiia krymskotatarskoho zhytla [Architectural and planning organization of Crimean Tatar housing]. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia, Issue 51, pp. 134–139. [in Ukrainian]

8. Steshenko, N. L., & Borodai, A. V. (2021). Vydatni osobystosti v istorii Ukrainy: kurs lektsii [Outstanding personalities in the history of Ukraine: lecture course]. Kramatorsk: DDMA, 180 p. [in Ukrainian]

9. Khotyn, Rostyslav. “Tsar stepu” [“King of the Steppe”]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ivan-aivazovsky-ukrayina-kartyny/32941290.html>

10. Shevtsov, M. Yu. (2024). Bahatstvo khudozhnykh zasobiv u tvorchosti krymskotatarskykh ashykiv ta ukrainskykh kobzariv: komparatyvnyi aspekt (na prykladi tvoriv XVI–XIX st.) [The richness of artistic means in the works of Crimean Tatar ashiks and Ukrainian kobzars: comparative aspect (based on works of the 16th–19th centuries)]. Kyiv, 47 p. [in Ukrainian]